

Gombos Imre Polyxenája és valószínű forrása.

A közönség (az 1840 januárius 12-én Bécsben elhunyt) borsodmegyei Gombos Imrének csak egy tragédiáját ismeri, az *Olcsó könyvtár*-ban is megjelent Esküvés-t.¹ A másik kettőt: Bavariai Albert-et és Elek és Polyxenát Bayer² is, Gyulai³ is megemlíti, de nem taglalják.

A Bavariai Albert meg van a maga egészében a M. Tud. Akadémia kézirattárában. Gombos nem tagadja meg ebben sem magát, erőteljes sortragédiát teremt benne, akár csak az Esküvés-ben. Mikor 1906-ban a tragédiáról írt kis könyvemet kiadtam,⁴ tárgyaltam benne Gombosnak ezt a művét, meg az elveszett Polyxenáját is. Ez utóbbira az Akadémiától rendelkezésemre bocsátott Gombos-kéziratok között csak egy német nyelven írt levélben⁵ van vonatkozás, melyben a költő egy Soltész nevű barátjának észrevételeire felel, ki egészen a cenzura modorában a Hit, Felsőség, Szemérem⁶ elvi szentháromság nevében bírálhatta meg a drámát. Gombos védelmezi a maga igazát a mondva-csinált kritikai szempontok túlkapasai ellen. Értékes és érdekes is ez a levél. Nemesak azért, hogy visszaképzeltetjük belőle az elveszett tragédiát, hanem azért is, mert saját szavai szerint megismerhetjük belőle Gombos elveit a tragikumról és tragédiáról.

Gombos tragédiáját e kéziratban csak Polyxenának nevezi. Lehet hogy később kapta az *Elek és Polyxena* nevet, mely címmel színre is került,⁷ de első fogalmazásában csak azért sem lehetett ez a cím, mert Polyxena partnere Carl lenne. Az író a tragédiát nem 1816-ban írta, mint Gyulai mondja.⁸ Gombos maga mint „Product eines 23 jährigen Jünglings“ említi Polyxenát; ha tehát Gombos 1791-ben született, 1814-ben volt 23 éves. Az említett levél vonatkozásait összeszedve, kis könyvemben így szedtem össze a darab tartalmát:

¹ Az Olcsó könyvtár 327—329. számaiban. Budapest, 1881.

² A magyar drámairodalom története I. k. (Budapest, 1897.) 263—270. l.

³ Bevezetés az Olcsó könyvtár kiadásában.

⁴ A magyar tragédia fejlődése Vörösmarty előtt (Kolozsvár, 1906.) 98—101. l.

⁵ Über Polyxena. Kézirat.

⁶ Tudományos Gyűjtemény 1821. IV. füz. 3—32. l.

⁷ Gyulai az O. K. kiadás Bevezetése VIII. l. jegyzetében.

⁸ Id. h. VI. l.

Örömvölgyi leányát ketten szeretik, Carl (Elek?) egy „Hauptmann“ és Szeszi. Polyxena a kapitányt szereti ezek közül, kinek szerelme tiszta, de szenvedélyes. Polyxena anyja, Erzsébet, a kapitány iránti szerelmét pártolja, apja azonban kitagadja leányát e szerelmi viszonyért, mert — valószínű — ő katolikus, Carl pedig egy protestáns pap (prediger) fia. A pap örvendve fiának szerencséjén, szintén megáldja a szerelme-
seket. A boldogság azonban nem tart sokáig. A kapitányt harcra hívja hivatása, vagy valami más ok miatt kénytelen örökre elhagyni kedvesét. Meg akar szabadulni a katonaságtól, beadja lemondását. Evvel azonban — valószínűleg — mert gyávának tűnik fel, meggyalázza magát a világ előtt s gyászos fordulat áll be a szerelmesek sorsában. A megbántott társadalom követeli jogát, Polyxenának zárdába kell vonulnia. Mit tegyen? Mi menekvése van e földön? Semmi! De van a túlvilágon. Ez jut eszébe. Föltétlenül hiszi, hogy ott feltalálja kedvesét, ott semmiféle földi önkény nem szab korlátot többé érzelmeiknek, elhatározza, hogy megmérgezi Polyxenát s több mint valószínű, magát is. Ezt az ideális menyei elhatározást azonban földi szenvedélyek is tarkítják. Carlnak tudomása van Szeszi szerelméről s hogy szívében gyanú támad, megbocsáthatjuk neki, kit annyit üldözött a sors. Ez a gyanú nő, mikor Polyxena nem látja szívesen a hivataltól való megszabadulást, de megnyugszik Polyxena egyetlen szavára. Az ötödik felvonásban a kapitány Polyxena hálószobájába megy, talán hogy fentebbi szándékát végrehajtsa. Ott mélyen alusznak Polyxena meg az édes anyja s nem ébrednek fel arra, hogy Szeszi ott van, a ki György segítségével (talán családtag, vagy szolga, mert csak keresztnevéen van megnevezve, míg más mindenki vezeték néven) jutott oda. Szeszi ottléte megint felébreszti a gyanú lappangó tűzét, a kolostorba vonulás is tévedésbe ragadja Carl-t s alighanem megöli Polyxénát, Szeszit és magát is.

Sok lék maradt a széteső mozaik-darabok között, a cselekvényben sok az érthetetlen fordulat, homályos hely. De hisz meglevő tragédiában is sok megokolás hibás, melyeket szintén csak Gombos elveinek megértése után érthetünk meg.

Gombos említi egy helyen levelében, hogy polgári tragédiát írt.

A darab homályos vonatkozásaiban is oly reális színezetet árul el, hogy akkor megkapott már a gondolat, nem valóban megtörtént eseményt dolgozott-e föl Gombos tragédiájában? Sejtelmem valószínűvé lett. Azt hiszem, hogy a gróf Bethlen Lajos önéletrajzában¹ elmondott „Radák Polyxén tragédiája“ a Gombos Polyxenájának forrása.

Történt e tragédia 1803 őszén s Erdélyben nagy port vert fel. Egy rossz vers is elzengte a szomorú esetet s gróf Vay Sándor tanu-

¹ Gróf Bethlen Lajos önéletrajza (Kolozsvár, 1908.) 16—19. l.

sága szerint „kapva-kapták az úri családok és olvasás közben pazarúl ontották könnyeiket“. Gróf Bethlen Lajos a főszereplő maga, így adja elő a dolgot:

De én már magamba a híres szépségű Radák Polyxent, mint kívül közel atyafiságba és jószágokba osztozó vérek is valánk, választám ki, ha nősülni kellene. Ezen értékes és érdekes hölgy is huzamosan engem kedvelvén, a világ már mint mátkásokat, úgy nézett és hitte.

Br. Radák Póli tragédiája. De a végzés könyvibe máskép vala felírva a mi életünk folyama. A József huszároknál lévén egy szegény báró, Zéáu, mint főhadnagy, br. Radák Ádámtól, Polyxén öregattyjától, titkon más szegény legényekkel együtt segítve mindenben: ez szívét mátkámnak elrabolta, a nélkül, hogy Polyxén bizodalmát elvesztette volna, ki is titkát nékem kijelentvén, ha keservvel is, de céljok elérésibe, minden idősb és ifiabb rokonaink ellenire is, én a lehetőségig elköttem mindent. De a rettentő ellentállását a szülőknek, rokonoknak, esmerősöknek látva, a gaz, pizok báró, mikor a titkos házasságra én magam és Polyxén derék testvére Radák István reá venni quártélyába Peterdre mentünk, avval utasított vissza gazúl, hogy ő egy lányért magát nem cassiroztatja, ha van is miből a leány őtet elartsa. Ekkor én őtet kihívám pistolyra, de ő terminust tévén csak, egy évi szabadságot kére és a hazából elillanta. (Csakugyan későbbre jutalmát elég keservesen vette el a boldogtalan poltron, cassirozva is lévén háborui poltronság miatt stb.)

Ezen hűtelen tettét meghallva a szeretni tudó Polyxén, Mikeszászáról egy postát küldé hozzám Kerlésre, hol én már birtokló valék, mint nőtelen új gazda.

Vendégeim valának gr. Bethlen Elek és Horvát Dániel urak. Mindketten könnyelműségekről híresek. Ezek előtt olvasám el Radák Polyxén keservvel írt levelét, melybe jelenti, hogy ha Csötörtökön reggel kilencz órakor Mikeszászon nálla nem leszek, élve őtet nem lelhetem, mérget vévén akkor bé.

A levél délbe szerdán jött kezembe. Mikeszásza 18 mértföldnyi helyen van Kerléstől. Már Csötörtök reggelig — azaz más napig, hogy lehessen odamenni, aggodásba hozza. De a két vendégem, mint oktalan lányi tervet, úgy nézvén a dolgot, el akarának hitetni, hogy elmenni ezen levélre bolondság volna. De én Radák Polyxén állhatatosságát esmérve, délután három órakor egy

Lovaglás Kerlésről Mikeszászára igen sebes magyar paripámon egyedül, jól felfegyverkezve elnyargalék udvaromból és a Mezőségen átol nyugtatás nélkül éjjel tizenkét órakor Madarason kedves testvéremnél Gergelynél valék. Ott nem is jelentve magam, rettentő eltáradt paripámat istállójába hagyván, az ő egyik paripáját megnyergelém és megint nyugvás nélkül Csötörtökön fél 11-re délelőtt a mikeszászi udvarába az öreg Radái

Ádámnak (kit is azelőtt kevésel prefectusnéja Tordai Gálliné 40,000 forint elorozhatásért méreggel megölt vala) megérkeztem, orrvér folyás közt, rettentő elfáradva lovastól. Az udvari cselédek bódultan tojáltak hozzám, jelentvén, hogy szeretett kisasszonyak ma kilencz óraker egy pohár tejbe légyport ivott, és már szenvedőleg van, az annyát magához bébocsátani ellenkezik, egy szóval oda van.

Hogy írhatnám én le most azon jelenetet, mikor véresen bérohanván szobájába Polyxénak, ötöt már kínok közt lenni láttam. Testüleg és lelkiüleg tettyét megbánva, reám borúlva siratta gondolatlanságát. Én ha megindúlva is voltam, de rögtön Medjesre, Kolosvárra, Enyedre doktor után indítottam kotsikat. És minden helyről érkeztek is, de csak szombaton, mikor minden addigi házi szerek elpróbálása után, a méreg erőt vett a szép testen. Én, elalélva a bú és fáradtság miatt, éjjel-nappal Polyxént ápolva, vártam rokonaimat, kik is megérkeztek feles számmal, de már mind késő vala.

A doktorok annyi méreg ellen való szereket adtak bé a szegény szenvedőnek, hogy tíz napokig kinlódott, minden tagja, kötínai elváltak, csak bőre tartotta a testet.

Br. Radák Póli halála. Szép, hosszú szőke haja, fogai elhulltak. Végre karjaim közt a lélek kiszaladva a szép testből, utójára még átkot mondvá minden elleneire szerelminek, és áldást reám s István testvéreire. Eltemetők sok százak könnyhullatásai közt a mikeszászi vadaskerti kriptába atya mellé.

Lehetetlenség hasonlóságot nem találni a dráma tartalma s a szomorú eset között. Ha a név megegyezését tekintetbe sem vesszük, nemcsak a Polyxénáét, hanem a Radák és Örömvölgyiét is (a szláv radost = öröm, rad = örvendő) a személyek szerepe is feltűnően egybevág. Polyxenát itt is, ott is ketten szeretik. Az egyik itt katona, ki „nem kassiroztathatja magát egy lányért“, ott is katona, kinek „sorsa nem engedte meg, hogy harczai pályájának fáradalmait Polyxena szüzi karjaiban pihenhesse ki“. A másik Gombosnál könnyű vérű ifjú, kinek azonban van „Scheingrösse“-je s a ki „majd nemes és érdekes, majd könnyelmű“. A viveur Bethlent könnyen vehette ilyennek Gombos, hisz nem értette meg a csodával határos önzetlenséget a látszólag könnyelmű lemondás mögött. Könnyű volt gyöngeségnek venni a gyöngédséget, különösen, ha Gombos terve így kívánta meg.

Gombos iránydrámát is akart teremteni Polyxenájában, hisz egyik szereplőjét: Szentpéterit mellékes közvetítő szerepén kívül csak azért iktatja a cselekvénybe, hogy belássák honfítársai, hogy műveltség nélkül minden nép barbár. Tragédia-hősnek evvel a szemponttal csak nem állíthat oda iskolából megszökött diákot, kártyás, nőcsábító mágnást, a ki Kolozsvártt a léha vigadó-lakosság középpontja?

Csak annyit kellett az eseten változtatnia, hogy a Bethlen szemüvegén át „poltron“-nak látott Zéau-t ideális jellemmé alakítsa át, kibendíthetetlen a túlvilágba vetett hit s hogy Polyxena ne öngyilkos legyen, hanem vőlegénye ölje meg s kész a tragédia anyaga.

Bethlen elbeszélése után most már különbözőképpen lehet következtetni az egyes részletekre. Gondolhatjuk, hogy az „entfliehen“ szó nem a katonaságtól való megszabadulásra, hanem a Polyxentől való elválásra vonatkozik, lehet, hogy Szentpéteri közvetítő szerepe meg-egyezik avval, a mit Radák István és Bethlen megtettek Seaunál.

Mindeme föltevésék a dolog lényegére kevésbé fontosak. A darab elveszteért, melynek értéke úgy sem lehet nagyobb, mint az Esküvésé, bőven kárpótol a kézirat avval, hogy megismerjük belőle Gombos tragédiáirói elveit, melyek megmagyarázzák mind a három tragédiájának eszmevilágát, jellemfejlesztését.

A tragédia célja Gombosnál nem az, hogy „tökröt tartson az emberiségnek“, nyíltan kimondja: „csak az a végcélja, hogy az emberi szívet heves szenvedéllyel megrázza és a mások szenvedésein és erején érzett nemes részvétet a mi nyomoruságunkba beoltsa“. Gombos tragikus hősei nem a társadalmi rend ellen küzdenek, hanem a megmáshíthatatlan hatalmas sors ellen.¹

A tragédiában heves szenvedélyek küzdenek testet öltve s nem szenvedélyes emberek. Minden alakja túl csap a törvény határain. A prediger Polyxenában „nem a világon uralkodó elfogultság rabszolgája. Ismeri ugyan a földön uralkodó különböző felfogásokat, de akár mit kótol az ész, ő csak egy törvényt ismer, a szerelem törvényét.

Polyxenát a szerelme emberfölötti lényé teszi, kinek bűne, erénye.

Carl megöli jegyesét, hogy találkozhassék vele Elyseum mezőin. A szabadakaratot követeli, de csak oly mértékben, hogy a földi törvények alól kiszabadítva, a sors alá rendelhesse jellemeit.

Az élet e tört sugarú világítását maga Gombos *Idealische Welt*-nek nevezi, ez azonban nála nem modor, hanem hit, melyet védelmez a legnagyobb szenvedéllyel.

Életnézlete megtörött a saját szenvedélyes lelken s embereibe nem húst és vért teremteni igyekezett, hanem a saját, vagy mondjuk a német sorstragédiák irányát, elveit önti beléjük. Ezt a hitvallását nem hagyta el akkor sem, mikor nem rég elmúlt, romantikussá avúlt tárgyakat dolgoz fel, hanem mikor drámájával a köznapi életbe markol bele. A hétköznapiságot is megaranyozza a német romantika hamis arany-porával.

Dr. Sziklay Ferencz.

¹ Így: Im Trauerspiele, wo die Menschheit in dem glänzenden, aber schweren Kampfe mit dem allgewaltigen Schicksal dargestellt wird.